

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE SİVAS VİLÂYETİ'NDE DOKUMA SEKTÖRÜ VE GELİŞİMİ

Deniz AKPINAR* ve Nurettin BİROL**

Özet

Sivas Vilayeti dokumacılık alanında Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerinde hatırı sayılır bir mevkii işgal etti. Bölgenin iklim ve sosyokültürel yapısına uygun en önemli iktisadi faaliyetlerden biri olarak dokuma imalatı geliştirilmiştir. Sivas'ta dokuma imalatında halı, kilim, perde, sicim, aba, şayak, keçe, çorap, şal, çarşaf, yoluk, dokuma kumaşları gibi daha birçok dokumacılık yapılmıştır. Bu alanlarda ortaya konan eserler gerek yurt içinde gerekse yurt dışında haklı bir şöhrete nail olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyete Sivas Vilâyeti'nde dokuma sektörü ve gelişimi hakkında bilgi verilmeye çalışılarak bunun yanında adı geçen faaliyetin şehre hem iktisadi hem de sosyal etkileri ve katkıları verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sivas, İktisadi faaliyet, Dokuma İmalatı, Halı, Kilim.

Textile Sector and Its Development in the Province of Sivas during the Period between the Ottoman and the Republic

Abstract

The province Sivas had a very significant position in the textile industry during the periods of Seljuks, Ottomans and Republic. The textile industry as one of the most important economic sectors of the region which was suitable to the climate and socio-cultural structure of the region was developed in that province. Many types of weaving such as carpets, rugs, curtains, cords, aba, serge, woven felt, socks, scarves, sheets, runners and also many hand weaving fabrics were manufactured in Sivas. Works in these areas gained a high rate of popularity both in Turkey and abroad. In this study, it was aimed to evaluate the textile industry and its development in the province of Sivas between the periods the Ottoman to Republic and to present the impacts of aforementioned activities on both economic and social life of the province.

Key words: Sivas, Economic Activity, Manufacturing, Carpet, Rug.

GİRİŞ

Sivas, Anadolu'nun en büyük vilâyetlerinden olup kuzeyinde Trabzon, doğusunda Erzurum, güney-doğusunda Mamüratü'l-aziz, güneyinde Halep ve Adana, batısında Ankara, kuzey-batısında Kastamonu Vilâyetleriyle çevrilidir (Ş. Sami, 1894:2794; A. Tevfik, 1318:386). 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile yeniden düzenlenen Sivas Vilâyeti; Sivas, Amasya, Tokat ve Şark-î Karahisar sancaklarına ayrılmıştı (Darkot, 1971:574).

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Erzincan, dakpinar@erzincan.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Erzincan, nbirol@erzincan.edu.tr.

Vilâyetin yüzölçümü ise kaynaklarda farklı bir şekilde verilmektedir. Salnâme 194.800 km² (Sivas Salnâmesi, 1302:298), V. Cuinet ve Şemseddin Sami, 83.700 km² (Cuinet, 1892:613; Ş. Sami, 1894:2794), V. Eldem ise 60.300 km² (Eldem, 1994:12) olarak vermektedir. Bunlardan en akla yatkın olanı Cuinet ile Ş. Sami'nin verdiği rakamlardır. Sancaklara göre Sivas 39.450, Amasya 24.450, Tokat 10.000 ve Ş. Karahisar 9.800 km² yüzölçümüne sahipti (Ş. Sami, 1892:2798).

XIX. yy. sonlarında idarî yönden aşağıdaki sancak ve kazalara ayrılmıştı:

Tablo 1. XIX. Yüzyılda Sivas Vilayeti'ne Bağlı Sancak ve Kazalar

SİVAS	TOKAT	AMASYA	ŞARK-İ KARAHİSAR
Sivas	Tokat	Amasya	Şark-İ Karahisar
Koçkiri	Erbaa	Merzifon	Hamidiye
Divriği	Zile	Vezirköprü	Koyulhisar
Tunus	Niksar	Osmancık	Suşehri
Gürün		Gümüşhacıköy	Alucra
Darende		Ladik	
Hafik		Havza	
Yıldızeli		Mecitözü	
Aziziye			

Kaynak: S. Salnâmesi, 1302:333–340; Cuinet, 1892:614; Ş. Sami, 1892:2798; A. Tevfik, 1318:386.

Vilâyetin nüfusu muhacirlerin bir kısmı hariç, Salnâmeye göre şu şekildedir:

Tablo 2. Salnâmeye Göre Sivas Vilayeti'nin Nüfusu

Sancak	Müslüman Erkek	Müslüman Kadın	Gayr-ı Müslim Erkek	Gayr-ı Müslim Kadın	Toplam Nüfus
Sivas	155 920	143 317	38 135	35 861	373 233
Amasya	87 562	87 697	12 027	12 915	193 201
Tokat	84 454	73 735	12 472	11 090	181 751
Ş. Karahisar	50 944	42 406	16 352	13 378	123 080
Gen. Toplam	378 880	381 555	80 956	83 144	871 165

Kaynak: S. Salnâmesi, 1304:142.

XIX. yüzyıl sonlarında Anadolu'yu dolaşan Fransız seyyah Cuinet ise sancak ve kazalarının Müslüman ve Hıristiyan nüfus dağılımını biraz daha farklı şekilde vermektedir.

Tablo 3. Cuinet'e Göre Sivas Vilayeti'nin Nüfusu

Sancaklar	Müslüman (Türk)		Ermeni			Rum	Toplam
	Sünni	Şii	Gregoryan	Protestan	Katolik		
Sivas	300810	150404	42579	14193	7096	31933	547015
Tokat	101200	50600	31898	4740	1281	12681	202400
Amasya	132000	66000	44000	5500	1100	11000	259600
Şark-İ Karahisar	25670	12830	11046	6000	1000	20454	77000
G.Toplam	559680	279834	129523	30433	10477	76068	1086015

Kaynak: Cuinet, 1892:618.

Vilâyetin merkezi olan Sivas Şehri'nin nüfusu ise Cuinet'e göre 32.503 Müslüman (Türk), 9.189 Ermeni ve 1.529 Rum olmak üzere 43.122 kişidir (Cuinet, 1892:665). Şemseddin Sami'ye göre ise “*ahali 30.000 kişiden ibaret olup 4–5 bini Ermeni ve kûsûru kâmilan Müslüman'dır*” (Ş. Sami, 1892:2793).

1880’de Sivas Ermeni piskoposu tarafından yapılan nüfus istatistiğine göre Sivas Vilâyeti’nde 694.437’i Müslüman ve 201.245’i Gayr-ı Müslim olmak üzere toplam 895.682 nüfus barınmaktaydı (Karpaz, 2003:74).

Vilâyetin ekonomik durumuna gelince, salnâmeye göre: “*Sivas Vilâyeti’nin ekseriyet üzere mahsulâtı buğday ve arpaya münhasır olup Amasya ve Tokat Sancaklarında mısır yetiştirilir. Vilâyetin toplam mahsulâtı 10 milyon kile olup bunun 1/3 İstanbul’a, 1/3 diğer vilâyetlere satılır. Geriye kalan 1/3’ü vilâyette tüketilir. Vilâyette 1.864.741 koyun ve keçi, 300.000 büyükbaş hayvan tahminen mevcuttur.*” (S. Salnâmesi, 1302:441). Kile, hububat ölççeği olarak kullanılan bir tabirdir. Muhtelif nev’ileri vardı (Pakalın, 1982:281).

Cuinet, vilâyetin geçim kaynakları kısmında, ziraat ve hayvancılıktan bahisle şöyle diyor: “*Yörenin en önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Ziraat Nezareti’nin teşvikleri ve Padişah’ın irâdesi gereği, şehir merkezi yakınında Sivas-Tokat şosesi civarında bir çiftlik kurulmuştur. Bu çiftlikte hayvan yetiştirildiği gibi, çiftçilere modern ziraat kuralları öğretilir*” (Cuinet, 1892:676).

Vilâyette kömür, bakır, simli kurşun, şap ve emsali maden çok ise de bunlardan, Şark-î Karahisar’da simli kurşun ve şap, Amasya’nın Gümüşhacıköy Kasabasında simli kurşun madenleri işletilmektedir (S. Salnâmesi, 1302:441).

Sanayiî (Orta ve Doğu Anadolu vilâyetlerine nazaran) pek ileri seviyede olup, her ne kadar fabrika yoksa da evlerde kadın ve erkekler tarafından basit tezgâhlarla dokuma yapılmaktadır. Merkez sancak ve civarında güzel halılar, kilimler ve çoraplar yapılıyordu. Gürün’de Avrupa’dan gelen yün ipliğinden yorgan yüzleri, perdeler ve döşemelikler yapılıp İstanbul’a dahi gönderiliyordu. Bıçak imalatı günümüzde olduğu gibi o devirde de meşhurdu. Ayrıca cerrahiye ait bıçak ve alet de imal ediliyordu. Cuinet’e göre cerrahiye ait bıçaklar Avrupa modelinde ve daha mükemmel yapılıyordu. Bundan başka kuyumculukta da ileri olup gümüşten sigaralık ve tütün kutusu gibi şeyler de yapılıyordu. Sivas ve Tokat arasında Halil Rıfat Paşa tarafından yaptırılan ve iki hidrolik motorla çalışan un değirmeni Anadolu’nun en mükemmel un fabrikası olup İstanbul’da aranılan en kaliteli unu ürettiyordu.

Şark-î Karahisar ve Tokat’ta maden işleme atölyeleri bulunmaktaydı. Özellikle Halil Rıfat Paşa’nın yol yaptırmasıyla buradan imal edilmiş vaziyette demir ve bakır Karadeniz’e gönderiliyordu. Ergani’den gelen bakırlar ise Tokat’ta 300 işçinin çalıştığı atölyelerde ma’mul eşyalar haline gelmekteydi.

Cuinet'e göre; Sivas, Tokat, Amasya ve Karahisar'dan yıllık olarak tahıl, bal, pekmez, küçük ve büyük baş hayvanlar ve endüstri üretim mamullerinin toplam ihracatı 12.652.005 franktı. Bunun içerisinde Sivas Sancağı'nın payı 2.028.010 franktı. En yüksek pay 6.432.600 frank ile Amasya Sancağı'na aittir. İthalatı ise demir, bakır, boya, şeker, gaz, petrol, alkol ve benzeri maddelerdir. Vilâyetin toplam ithalatı 5.276.027 franktı. Bunun içerisinde sadece Sivas Sancağı'nın payı 2.118.070 franktı (Cuinet, 1892:650–665). Cuinet'e göre bu tarihlerde 1 lira:23 frank idi (Cuinet, 1894:408). Yüzyılın sonlarına doğru özellikle Halil Rıfat Paşa'nın valiliği döneminde ekonomiden, ulaştırma ve diğer bayındırlık alanlarında yapılan çalışmalarla Sivas önemli bir merkez haline gelmişti (Bırol, 2009:96-149).

Şemsettin Sami'ye göre vilâyetin yıllık ihracatı 200.000 ithalatı ise 225.000 Osmanlı lirası miktarında idi (Ş. Sami, 1894: 2797). Salnâmeye göre, Vilâyetin “*varidat ve mesarifi*” ise Halil Rıfat Paşa'nın valiliği zamanında (1300/1883) yılındaki tespite göre *varidatı*: 24.754.751 kuruş, *masrafı*: 14.679.883 kuruştan ibarettir (S. Salnâmesi, 1302:339–340).

I. HALI VE KİLİM DOKUMACILIĞI

Türklerin Orta Asya'daki dokuma geleneğine dayanan engin bir dokuma kültürleri vardı. Anadolu'ya gelirken anayurttaki iktisadi ve kültürel değerlerini de beraberinde taşımışlardır. Bu dokuma geleneklerini muhaceret ettikleri coğrafyalara taşıdılar. Bu Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi'nde Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi yerleşim yerlerinin dokumalarıyla ünlü merkezler olduğunu, çeşitli seyahatname bilgilerinden, arşiv kayıtlarından ve günümüze ulaşan örneklerden anlaşılır. (Dirik, 1938:23; Aslanapa ve Durul, 1973:18-40; Rasonry, 1971:614-627; Yetkin, 1974:4-15; Sümer, 1984:44-51; Aytaç, 1998:161).

Sivas'ta temel iktisadi sektörlerden tarımdan sonraki en önemli sektör dokuma imalatı idi (Demirel, 1989:82-83). Geleneksel dokuma kültürü açısından oldukça üretken olan yörede, kendine has özellikleri ile Hafik-Doğanşar, Kangal, Zara, Şarkışla ve Divriği gibi önemli merkezlerde dokuma yapılırdı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Anadolu'ya gelen ve bir bölümü Sivas'a yerleştirilen Kırım ve Kafkasya muhacirlerinin de yöre dokumalarındaki etkisi oldukça fazladır. Sivas yöresinde dokuma kültürünün gelişmesinde etkili olan diğer bir grup da Halep Türkmenleridir. Sivas'ın güneyindeki Kangal Kazasının bulunduğu yerlerde Yellüce, Arapkir, Divriği, Bozok, Çorum ve Sivas yaylaklarında yazlayan, kışları ise Antakya ve Şam arasında geçiren bu grupların yöre dokumalarındaki etkileri oldukça fazladır. Bölgedeki önemli Türkmen grubu da Bozoklardır. Sivas, Şarkışla, Gemerek civarında yerleşen bir gruptur. Halep ve Yeni il Türkmenleri ekonomik bakımdan hayvancılıkla uğraşmakta idiler. Özellikle koyun yetiştirmede şöhret bulmuşlardı. Bu geçim tarzının, dokudukları halılara yansıdığını düşünmekteyiz. Sivas halılarındaki renklerin parlaklığı ve güzelliği dokumalarda kullandıkları yünle de ilgili olmalıdır (Genç ve Karadağ, 2007:180).

A. HALICILIK

Anadolu Türk halı sanatı yüzyıllara uzanan geçmişi içerisinde çok çeşitli ve zengin dokuma bölgelerine sahiptir. Sivas yöresi de bu önemli dokuma merkezlerinden biridir. 1271’de ünlü Venedikli seyyah Marco Polo’nun seyahatnamesinde Konya, Kayseri ve Sivas Anadolu’nun en kaliteli ve güzel halılarının dokunduğu merkezlerden biri olarak gösterilir. İbn Battuta seyahatnamesinde de Sivas halılarından bahsetmektedir. Ayrıca kaynaklarda Fransa’nın Lyon müzesinde bulunan ve üzerindeki kitabeden Alâeddin Keykubat için yapılmış olduğu anlaşılan halının Sivas’tan alındığı belirtilmektedir.

Anadolu’ya XII. yüzyıla kadar çok geniş zaman dilimi içinde ve farklı yerlerden göç eden Türk boyları ve oymakları, kendi düşünce ve estetik değerlerini de beraberlerinde getirdiklerinden, çok çeşitli adet ve geleneklerin bütünleşmesi Türk halı sanatının görkemini ve zenginliğini oluşturmuştur. Bu açıdan Sivas, Türk kültürü ve Türk düşüncesinin önemli bir merkezidir. Hiç şüphesiz aynı göç güzergâhında aynı geleneksel havayla birleşen motifler de ortaya çıkmıştır, renk ve motifler birbirlerinden etkilenmiş, birbirinden alıntılar yapmışlardır.

Halep’ten devam ederek Anadolu’ya, Sivas ve Kayseri’ye göç eden Reyhanlı Türkmenlerine ait motifler Hatay’da, Malatya’da, Sivas’ta veya Kayseri’de özellikle Sarız dokumalarında karşımıza çıkabilmektedir. Bu geniş perspektif içinde hiç şüphesiz ayrı bir değeri ve özelliği bulunan Sivas halı ve kilimleri kendine has tarzlarda birçok yöresel dokuma mirasını oluşturmuştur.

Sivas halıları dokuma tekniğine göre iki gruba ayrılarak incelenmektedir:

1. grup: Türk (Gördes) düğüm tekniği ile dokunan ve geçmişi Anadolu Selçuklularına kadar götürebileceğimiz eski Sivas halıları,

2. grup: XIX. yüzyıl sonlarından günümüze uzanan İran (Sine) düğüm tekniği ile dokunan Sivas halılarıdır. Bu gruptaki halılar 1890’da vali Hacı Hasan Bey tarafından kurulmaya başlanan, vali Reşit Bey tarafından tamamlanarak 1900’de açılan Sanayi mektebinde ilk üretime başlamış ve 1901’de vali Muammer Bey tarafından bir halı atölyesi haline getirilen atölyede üretilmiştir. Daha sonraları atölye geleneği kapalı cezaevi ve özel idare halı atölyelerinde devam etmiştir.

Sivas halılarını eski Sivas halıları ve XIX. yüzyıldan günümüze uzanan yeni Sivas halıları olarak gruplandırmak, bu bölgedeki halıların zenginliğini göstermek için yeterli değildir. Zira Sivas ve çevresinde bulunan Divriği, Gürün, Kangal, Şarkışla (Tunus), Zara, Hafik, Doğanşar, Yıldızeli önemli dokuma merkezleridir. Bu yörelerde Şarkışla halıları, Zara halıları, Şarkışla halı seccadeler vb. Dokunduğu bölgenin adlarıyla özgünleşmiştir. Sivas halıları arasında seccade tipi de önemli bir yer tutmaktadır (Arslan, 2007:141-142).

Sivas halıları dünyaca ünlüdür. Bu ünde en büyük pay, hiç şüphesiz santimetre karedeki ilmek sayısı, desen ve renk canlılığıdır şeklinde düzeltilmeli ve “Bakımından özellikler göstermesidir” bölümü cümleden çıkarılmalı. Sivas halıcılığı, Selçukluların bu şehre yerleşmesiyle başlamıştır (Özen, 1984:2).

Osmanlılar döneminde, Sivas halıcılığı üretimi büyük ölçüde “ev endüstrisi” üretimine dayanır. Sivas Şehri’nde eskiden beri İran ve Horasan tarzında

mükemmel halılar imal edilmektedir. Halıcılık, aileler için ek bir geçim kaynağı olduğu kadar, ailede evlenecek genç kızların çeyizleri için de evlerde dokunan bir eşya idi. Cuinet, sadece 1890'lı yıllarda halıdan yılda 185.000 franklık gelir elde edildiğinden bahsetmektedir (Cuinet, 1892:650–665).

1321 (1904) tarihli Sivas Salnâmesinde Sivas halılarının, Konya'da açılan halı sergisinde birincilik aldığı kaydedilmiştir. Salnâmede “*Sivas halılarının metanet bakımından şayan mertebeye iştigal ettiği, geçen yıl düzenlenen Konya Halı Sergisi'nde birinci ibraz eylemesi parlak bir delilidir*” (S. Salnâmesi, 1321:80-181) denilmektedir. 1325 (1907) tarihli Sivas Salnâmesinde ise “*Sivas Merkez Sancağı, ziraattan ziyade sanayi yönünden terakkiye daha elverişlidir. Yöre halkının el sanatlarına doğuştan yetenekli olmaları, halıcılık ve kilimcilik sahasında da görülmektedir*” (S. Salnâmesi, 1325:191) şeklinde kaydedilmiştir.

Yine aynı Salnâmede vilâyette dokunan halıların kalitesinin, sergilerde aldığı birincilikle kendisini ispat ettiği kaydedilmiştir. Salnâmeye göre Sivas'ta halı imal edenler iki kısımdır “*bir kısmı halıcılığı bir sanat bir vasıta-i mâişet olmak üzere kabul etmiştir ki bunlar semere-i amellerini satılığa çıkarırlar. Diğer bazı aileler vardır ki halıcılık bunlarca mahza-i terbiye-i nisaiye levazımından ve feraset ve nezaket müessirinden bir el hüneri olmak üzere telakki olagelmıştır. Bu kabil ailelerin mahsül-i dest-i maharetleri olan halılar sair el işleriyle beraber aileler meyanında gençlerce tercih edilir.*

Vilayetin merkez Sancağında halı ve kilim imal eden 10.000'e yakın tezgâh olduğu tahmin olunmaktadır ki, bunun 2.000 kadarı şehir merkezindedir. Bu tezgâhlarda çalışan amele umumiyetle kadınlardır. Bilhassa Müslüman kadınların bu güzel sanata rağbet ve hevesleri cidden takdire şayandır. Hele köylü kadınlar umur-u ziraata elverişli olmayan kış günlerini bütün halı ve kilim dokumakla geçirirler.” (S. Salnâmesi, 1325:190-191).

Yine Salnâmeye göre; “*Vilayetimizde imal olunan halıları iki kısma taksim edebiliriz: Birisi yünkar (keten iplikli) çizgiler üzerine dokunan ipek ve yün halılardır ki son derece letafet ve zarafete haizdir. Boyalarının halisiyeti, nakışlarının uygunluğu yerlerinin incelik ve düzgünlüğü cihetiyle diğer çeşitlerinden mümtazdır. Bu gibi halılar nefasetleri nispetinde de yüksek bir fiyatla satılmaktadır ki beher arşını bir lira ile üç lira arasında değişir. İkincisi pamuk ve keten ipliği asla karıştırılmadan sadece yünden yapılır, bunların nakışları ve yerleri o kadar zarif ve düzgün olmadığından kıymetleri de düşük ise de metanet cihetiyle esas evde kullanmaya daha elverişlidir. Yalnız köylülerimizin bu halılarda kötü çürük boyalar kullanmak hususunda göstermeye başladıkları ihmali üzülererek burada zikr etmeğe mecburuz.*

Birinci kısmı teşkil eden nefis ve kaliteli halılar, merkez vilâyet ve Zara, Şarkışla tezgâhlarına hastır. İkinci derecedeki halılardan her nev'i seccade, yastık yünü, yan halısı, heybe gerek merkez vilâyette, merkeze bağlı köylerde gerek Zara, Tenüs, Yıldızeli ve Şarkışla vesaire gibi merkez kazaları dâhilinde kesretle vücuda getirilmektedir.” (S. Salnâmesi, 1325:192; Cuinet, 1892:685).

Yerli üretimin yanı sıra İngiliz tüccarlar, Türk halılarının Avrupa'da rağbet görmesiyle 1891'de "The Oriental Carpet Manufacture Ltd." (Doğu Halı İmalatçıları Şirketi) adlı bir şirket kurarak aralarında Sivas'ın da bulunduğu 17 il merkezine halı fabrikaları ihdas etmiş (Öztuna, 1982:223; Yeresimos; 1980:314; Mahiroğulları, 2003:65-66), fabrikasyon üretimine geçmişler ve bu halılar İzmir Limanı'ndan Amerika'ya ihraç edilmiştir (S. Salnâmesi, 1321:181; Esen, 1999:165). Fakat bu şirket bir süre sonra Sivas'ta faaliyetlerine son vermiştir. Bunun üzerine valilik, "Öksüzler Yurdu diğer adıyla "İslahhane"de ve "Sanat Evleri"nde halı tezgahları kurarak seri imalatı devam ettirmişlerdir (Özen, 1984:3).

Osmanlı Devleti topraklarında özellikle Anadolu'da yüksek kalite pamuk ve yün imal edildiği için XVII. yüzyılın başından itibaren levantlar, dokumacılık imalatı ve ticareti yapmak için Anadolu'nun liman şehirlerinde şirketler kurmaya başlamışlardır. Bu şirketler şunlardır: Bu şirketler: P. De. Andria ve Ortaklar İzmir halı üretim şirketi (1836 yılında kuruldu), Habif ve Polako İzmir halı üretim şirketi (1840 yılında kuruldu), Sydney La Fontiane İzmir halı üretim şirketi (1880 yılında kuruldu), T.A, Spartali ve Ortakları İzmir halı üretim şirketi (1842 yılında kuruldu), Sykes ve Ortakları İzmir halı üretim şirketi (1903 yılında kuruldu). Adı geçen şirketler ve diğer yabancı şirketler birleşerek 1 Haziran 1908'de Şark Halı Üretim Şirketi adı altında İzmir'de 400.000 lira sermaye ve 80.000 hissedarı ile faaliyete geçmiştir.(Wynn, 2008:26-27). Bu şirket Anadolu'da dokuma imalatında ve ticaretinde en büyük şirket olmuştur.

Şark Halı Şirketi'nin halıcılık alanına getirdiği yeni uygulamada, artık kadın evini ve çocuklarını bırakarak ev dışında üretime katılmaya başladı. Tarım ve hayvancılık sektörü dışında Anadolu kadını dokuma imalatı alanında kendini daha güçlü göstermeye başladı. Şirket, Orta ve Batı Anadolu'da 17 tane yeni dokuma imalathanesi faaliyete geçirerek her birinin başına bir kadın tayin etti. Bu kadınlar imalathanede kendileriyle birlikte çalışacak kadın ve kızları seçiyor ve çalıştırıyordu. Anadolu'da şirket adına dokumacılık yapanların sayısı 1910 yılına gelindiğinde 50.000'di. (Quataert, 1999:80). Adı geçen şirketin önemli faaliyet üstlerinden biri de Sivas bölgesi olmuştur (Ökçün, 1997:145). Halı imalatı bölgeye ticari kazanç sağladığı gibi sosyal değişimin de en önemli unsuru haline gelmiştir.

1907-1908 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletlerinde ekonomik kriz meydana gelmesi Anadolu'da halı ticaretini de kötü yönde etkilemiştir. (Wynn, 2008:33). Amerika kıtasındaki bu iktisadi durgunluğa rağmen Sivas'ta imal edilen özellikle dokuma halıları kıta pazarlarında talep edilen ürünler arasında olmuştur. Sivas halılarının bu uluslararası piyasalarda rekabet etmesinin en büyük nedeni ise kaliteli olmasından ileri gelmekteydi.(Birmingham Daily Post, 04 June 1914:5-6) Amerika özellikle halı ve kilim ihracını İzmir limanı üzerinden Türkiye'den yapıyordu. Ekonomik kriz öncesi 1906'da Amerika Türkiye'den 2.402.620 milyon dolarlık halı ve kilim ihraç etmiştir.(Clark, 1908:15).

1892-1905 Sivas Konsolosu Milo A. Jewett raporunda; bölgede dokuma fabrikasının olmadığını, insanların evlerinde hane halkıyla halı ve kilim imalatını

yaptıklarını, imal edilen ürünlerin evlerinde aracılar tarafından satın alınarak, İstanbul pazarlarına gönderildiğini bildirmiştir (İssawi, 1980:309).

1902 yılında Reşit Akif Paşa zamanında açılan Sanayi Mektebi, vali Muammer Bey'in 1911 yılında demircilik, marangozluk ve halı atölyelerini yaptırmasıyla oldukça gelişmiştir (Bulut, 2007:36). 1920 yılında Sivas valisi Reşit Paşa himayesinde Şark Halı Kumpanyası ve Çolak Zedeler bir halı dokuma imalathanesi işletmeye açmışlardır. Burada imal edilen ince halılar dış piyasaya ihraç edilmeye başlanmıştır (Dirik, 1938:93).

Sivas yöresinde halı imalatının geliştirilmesi için Osmanlı Devleti'nin en önemli dokuma fabrikasından biri olan Hereke Dokuma Fabrikasına dokumacılık alanında eğitim alınması için çiraklar gönderilmiştir (BOA., DH.TMIK.M. 11-57).

1899'da Adana maarif müdürlüğü tarafından bölgede halı imalatının geliştirilmesi için 300 kuruş maaş karşılığında Sivas vilayetinden İstefan adında bir halı ustası getirilmiştir. Lakin adı geçen usta aile ve efradına imtiyaz geçtiği için geri Sivas'a gönderilmiştir (BOA., MF.MKT. 445-15). Sivas'tan Adana yöresine halı ustası istihdam edilmesi, Sivas bölgesinde halı imalatının maharetini ve ustalığını göstermektedir. Yine bu görüşü destekleyen bir gelişme de Bitlis'te yaşanmıştır. Ekim 1899 tarihinde Bitlis İnas Rüştüye Mektebi'nde halı dokuma öğretmenliğine 400 kuruş maaş ile Sivaslı Annas İfası adında halı dokuma ustası görevlendirilmiştir (BOA., MF.MKT. 861-61).

1900'de şehir merkezinde 3 Ermeni'nin 20 tezgâh ve 80 kadın işçiye sahip bir atölye kurmasıyla hane halkı tarafından evlerde dokunan halıcılığın yanında Sivas'ta atölye sistemine geçilmiştir (Baskıcı, 2005:200). Aynı zamanda bu tezgâhlarda imal edilen ürünler Amerika piyasasına gönderilmekteydi. 1902 yılında Sivas şehir merkezinde 2000 kadar dokuma tezgâhı mevcuttu (Quataert, 2002:152). 1900 yılının sonlarında Sivas'ta Aliotti ve Andrea şirketi tarafından Halı ipliği ve Halı Fabrikası kurulmuş, bu fabrikanın ustaları Kayseri'den tedarik edilmişti (Akpınar, 2013:89). Bölgede İzmir merkezli Aliotti, Spartali ve Andrea şirketlerin faaliyetleri neticesinde bölgede dokuma sektörü hamle yaptı. Dokuma sektörünün içinde özellikle halı başta olmak üzere kilim dokuması da gelişme göstermiştir (Commercial Relations of the United Stateswith Foreign Countries, U.S. Government Printing Office, 1903:1145). Böylece Sivas'ta fabrikasyon modern halı ve kilimler üretilmeye başlanmıştır (Clifford, 1911:21). Yörede "Aliotti Albert Fabrikası" adıyla anılan işletmenin Sivas'ta ürettiği halılar, İzmir Limanı'ndan Amerika'ya ihraç edilmiştir (S. Salnâmesi, 1321:181). 1911 Amerikan Ticaret Bakanlığı tarafından verilen bilgide, üst kalitede kilim imalatı yapıldığı ve Sivas merkezde 500 adet tezgâh ve bu tezgâhlarda yaklaşık 1.500 kişi çalıştığı kaydedilmiştir.

1900 yılında Sivas yöresinde yabancı şirketler kadınlara ev içi imalatı halı dokutuyordu. Yine aynı tarihte Sivas merkezi ve çevre yerleşim bölgelerinde dokuma tezgâhlarında çalışan kadın işçi sayısı 6.000'e ulaşmaktaydı (Güzel,

1984:6-9) ve Sivas'ta halı dokuyan bir işçinin günlüğü yarımıla bir kuruş arasında değişiyordu (Quataert, 1999:281).

1907-1908 yıllarında Sivas'ta kadın işçilerinin en fazla istihdam edildiği sektörlerin başında dokuma sektörü gelmekteydi. Bu yıllarda kadın işçilerin 3.000 düğüme yevmiyesi 40 para ya da 1.6-2 kuruştı (Ökçün, 1997:131). Bu düşük ücretlerin yanında fabrika imalatına geçilmesiyle beraber kadın işçiler, işlerini kaybetme korkusu yaşamışlardır. 25 Haziran 1908'de Sivas merkezde 50 Türk dokuma imalatçısı kadın harekete geçerek belediye başkanının evini taşıyarak tepkilerini göstermişlerdir (Çakır, 1994:263).

1911 yılında dokuma sektöründe faaliyet gösteren işçiler, Sivas'ta ücret artışı isteği ile greve gitmişlerdir. 800 kadın ve erkek amele namına Bedros, Anna namıyla çekilen bir telgrafta, Şark Halı Şirketinin fabrikalarında şirket adına çalışan 1.000 kadar kadın ve erkek işçi gündeliklerine zam yapılmasını taleple on gündür grevde olduklarını bildirmiştir (Tanin, 14 Temmuz 1911:4).

Dokuma sektörü Osmanlı Devleti'nde kadının özellikle aile içinde ve toplumda sosyal statüsün güçlenmesinde etkili olmuştur. Kadının tarım dışı çalışma alanının oluştuğu sektörlerin başında yine dokumacılık gelmekteydi. Sivas'ta genelde dokuma imalatının evlerde yapılması ve kadınların geleneksel ve kültürel olarak ev dışındaki faaliyetlere bu yıllarda kapalı olması sebebiyle kadının aile içerisindeki iş gücü bölümü gelişmiştir. Aile içi iş dağılımında imalatı yapan kadın olduğundan dolayı bu yapıda kadının aile içinde üretim anlamında rolü güçlenmiştir (Ayata, 1987:84).

Önemli bir halı dokuma imalat merkezi olan Sivas'ta Osmanlı'dan günümüze dokunan halıları şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Sivas merkez ve çevresinde dokunan geleneksel köy el halıları:

Sivas ve çevresi, Selçuklu Döneminden itibaren Konya ve Kayseri'den sonra önemli bir dokuma merkezi olmuştur.

2. Sivas merkezinde dokunan atölye tipi halılar;

XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan atölye tipi halıcılığın örneklerine Sivas'ta da rastlanır.

3. Zara halıları;

Osmanlı devrinden beri üretimi süren Gürün şalları ile desen açısından çok benzerlik gösterir. Atkı, çözgü ve ilmelerin daha sık olduğu bu halıların hav yükseklikleri de oldukça kısadır.

Zara halılarındaki benzer desenlere Dağıstan, Azerbaycan, Kaşgay halılarında ve özellikle Senne Kilimlerinde de rastlanır. Bu benzemenin temelinde de bu bölgelerden getirilen Türkmen boy ve oymak benzerliği olmalıdır.

4. Şarkışla halıları;

Şarkışla halıları karakteristik ve kendine özgü desen anlayışı ile Anadolu Türk halıları içinde önemli bir yere sahiptir. Şarkışla halılarını analiz etmek için XVI. yüzyıldan itibaren bu bölgenin iskân tarihini incelemek gerekir. Halep'te kışlayan Uzunyayla ve Sivas'ın güneyinde yazlayan Halep Türkmenleri ile

Mardin'in güneyinde Fırat kıyısında kışlayan Erzurum ile Erzincan arasında yazlayan Bozok Türkmenlerinin etkisi görülmektedir.

Şarkışla halıları, Anadolu dokuma merkezleri ile hiçbir bağlantısı kurulamayan ender özellikli ve mahalli köy halılarına göre orta incelikte, alternatif çözümler kullanılarak yapılan dokuma tekniği ile oldukça özgün halılardır. Şarkışla halılarını köy el halıları grubunda değerlendirebiliriz. Atölye tipi saray halı üslubundan farklı özellikleriyle sultanlar tarafından yaptırılan sipariş cami halılarından farklı olması nedeniyle sipariş halı kavramından oldukça uzaktırlar.

5. Yıldızeli ve çevresinde dokunan halılar:

Yıldızeli Tokat'a daha yakındır. Bu sadece mesafe değil, kültürel olarak da daha yakındır. Bu çevredeki yerleşik gruplarca dokunan halılarda görülür.

6. Divriği, Arapkir ve Darende çevresinde dokunan halılar:

Bu bölgede dokunan halılarda daha çok Malatya, Erzincan ve Elazığ etkileri görülür. Yaz aylarında Sarıçiçek yaylasında ortak yaylağı kullanan Türkmen gruplarının dokumalarında ortak özelliklerin olması doğal bir süreçtir. Ayrıca Kemaliye'nin İpek yolu güzergâhında önemli bir konumunun olması, yapılan dokumaların ticaretinde önemli bir rol oynar.

7. Sivas yastık halıları:

Çadırdan dama, damdan eve, evden apartmana dönüşen Türk ev kültüründe son 25 yıla gelinceye kadar yastık dokumaların önemli bir yeri olmuştur. Sedir, divan ve mahatların genellikle oda ve sofa içindeki sabit yerleri insanımızın yaşamını biçimlendirdiği için, yastıklar yaygın olarak kullanılmıştır. Sivas yastık halıları iki grupta incelenebilir. İlki Sivas çevresinde dokunmuş yastık halıdır. İkincisi ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi muhacirleri olan Kars ve Erzurum'dan gelerek Sivas çevresine yerleşmiş olan "Karlı" köyleri olarak bilinen köy yerleşimlerinde dokunmuş yastık halılardır. Sivas ve çevresinde mahat veya makat denilen sofa, hayat ya da odaların iki veya üç kenarını dolaşan sedirlerin etrafında kullanılmak için dokunmuşlardır.

8. Sivas Sanayi Mektebinde dokunan halılar:

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan sosyal ve ekonomik gerileme el dokumalarında da hissedilmiş, bu süreç ise endüstrileşme çabalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. 1843 yılında açılan Hereke Fabrika-yı Hümayûn'dan sonra 1894 yılında Vali Sırrı Paşa'nın gayretleriyle Sivas Sanayi Mektebi açılmıştır. Bu okul önceleri askerî alanda başlayan yeni okullar açma sürecinin devamıdır.

Babaları şehit olan çocukların eğitilmesi ve onlara meslek kazandırılması amacıyla "islahane" adı verilen okullar ile başlanır. Kısa sürede gösterdikleri başarı ile bu okullar "Sanayi Mekteplerine" dönüştürülür. Hamidiye Sanayi Mektebi Âlisi adı verilen bu okullar birçok şehirde açılır. Mektebin sanat bölümleri ise açıldığı bölgenin özelliğine göre değişiklik göstermekteydi. Mesela; Kastamonu'da kendir, Sivas Sanayi Mektebi'nde halıcılık önemli bir yer tutuyordu.

9. Özel idare ve Sivas cezaevinde dokunan halılar:

XX. yüzyıl başlarından itibaren günümüze kadar Sanayi Mektebi anlayışına yakın bir tarzda daha yüksek kalitede ve belirlenen desenlerin dokunduğu

halılardır. Geleneksel Sivas ve çevresi halıların özelliklerine göre 50x50 kalitede bitkisel desenlerin ağırlıkta olduğu bu halılar mahkûmların istihdamı açısından önemlidir (Genç-Karadağ, 2007:181-184).

Milli mücadele yıllarında, Sivas sanayi noktasında geleneksel dokumacılık alanında yine hatırı sayılır bir gelişme göstermiştir. Bu dönem de Sivas'ta; ev içi imalathane yani tezgâhlarda bir hayli işler yapılırdı. Bazı ilçelerde kilim, İran ve Horasan tipinde halılar dokunurdu. Yalnız Sivas içindeki halı fabrikası atıl durumdaydı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1975:184). Ülke dışına dokuma imalatı, savaşlar dolayısıyla büyük çöküş yaşamıştır. Bu durumu tersine çevirmek adına Sivas'ta müteşebbisler harekete geçmiştir. Savaş sonrası da Sivas şehrinde başta halı olmak üzere yerli bez, yün çorapları ve gürün şalları imalarında ülke içinde önemli bir mevkideydi (Türk Ticaret Salnâmesi, 1924-1925:482).

Sivas Halılarında Kullanılan Doğal Boya Maddeleri:

Dokumalarının yoğun yapıldığı yörelerde kökünden boya elde edilen cehri bitkisi yetiştiriliyordu. Hatta 1880'lerde Vali İsmail Hakkı Paşa'nın Padişah'a sunulan layihalarda, bazı ilçelerde bu bitkinin yetiştirilmesinin teşvik edilmesi istenmiştir (BOA., Y.PRK.UM. 4/1). Bunun neticesinde Sivas, Tokat ve Amasya'nın bazı ilçelerinde boya elde etmek için cehri fidanları dikilmiştir (S. Salnâmesi, 1288:114-115; S. Salnâmesi, 1292:140).

Sivas halılarında kırmızı rengin elde edilmesinde 1900 öncesi örneklerde kökboya kullanılmıştır. Sarı renk için Orta Anadolu'da bol miktarda bulunan ve bir zamanlar altın ağacı olarak bilinen cehri, sonra sırasıyla muhabbet çiçeği, papatya, boyacı sumacı ve sığrı kuyruğu gibi boyar madde kaynakları kullanılmış olabilir. Mavi renk için tek boyarmadde kaynağı çivit otudur. Elde edilmesinin uzun zaman almasından dolayı 1900'lü yıllara kadar doğal indigo kullanılmıştır. Kimyasal boyaların yaygın olarak kullanılmaya başlanmasından sonra indigo asidi mavi renk elde edilmesinde kullanılmış olmalıdır. Diğer renkler ise boyar madde karışımları ile çoğu renklere natürel olarak (beyaz, siyah ve kahverengi) kullanılmıştır. Siyah için ayrıca meşe palamudu ve mazi gobalağı kullanılan boyarmadde kaynakları arasındadır (Genç ve Karadağ, 2007:184).

Kırmızı renkler için kökboya çokça kullanılmasına rağmen, böcek boyalardan koşinilin de mor ve kırmızı renklere kullanıldığı görülmektedir. Özellikle saray tekstillerindeki mor rengi veren koşinil ve indigonun birlikte kullanılarak elde edilmesine rağmen, Sivas halılarında mor renk için ya kökboyanın ya da koşinilin saçkıbrıs ile boyanmış olduğu tespit edilmiştir. 1909'lardan sonra ise foksine ve magenta boyarmaddeleri kırmızı ve mor renklere kullanılmıştır.

Sivas halılarının boyarmadde analizlerinde kırmızı ve mor renkler için kullanılan diğer boya böceklerine ve deniz salyangozlarına rastlanmamıştır.

Mavi ve yeşil rengin mavi birleşeni için önceleri çivit otunun kullanılmış olduğu varsayılabilir. Daha sonra Hindistan ve Pakistan'dan deniz yoluyla daha ucuza indigonun gelmesiyle tüm Avrupa'da olduğu gibi Sivas halılarında da Hindistan çividi kullanılmıştır. Daha sonra yarı sentetik bir boyarmadde olan indigosülfonik asit kullanılmıştır. Sentetik boyarmaddelerin yaygınlaşmasıyla

birlikte tamamen sentetik boyarmaddeler kullanılmaya başlanmıştır. Sarı ve yeşil rengin sarı birleşeni için ise muhabbet çiçeği ve yörede yetişen çeşitli haslıkları yüksek olan sarı renk boyarmaddeler kullanılmıştır (Karadağ, 2007:176).

B. KİLİMCİLİK

Desenleri, tekniği ve kullanılan malzemeleriyle dünyaca meşhur olan Sivas kilimleri daha ziyade dokunduğu bölgelerin adlarıyla tanınmışlardır. Salnâmelerde Sivas merkez sancağındaki 10.000 adet tezgâhta halı ve kilim dokunduğu belirtilmiş ancak bunlardan kaç tanesinde kilim dokunduğu belirtilmemiştir.

Salnâmelere göre; “*Dâhil-i vilâyette imal olunan kilimler zarafet, metanet ve mahzariyet-i râğbet cihetiyle başlıca dört kısma ayrılır:*

1. *Rişvan Kilimleri: Ufak parçalarda ve ekseriya çift olarak yapılır. Boyaları halis ve nakışları zarif ve zeminleri pek nazik olmakla beraber gayet dayanıklıdır. Aziziye Kazasının Sarız Afşar kilimleri evsaf-ı mebsutayı haizdir.*

2. *Kerd perdeleri ki bunlar isminden de anlaşılacağı üzere süs için oda duvarlarına asılan bir nev’i kilimdir, perdesine göre üç arşından altı, yedi arşın boyunda ve yarım arşın arzında dokunmuş parçaların bir diğerine irtibatından husule gelir. Kangal Kazasında Karakölük karyesinde ve Darende’nin Ayvalıdere karyesinde bu perdeliklerin en makbülleri imal olunur.*

3. *İlbeyli Kilimleri, bunlar da Rişvan Kilimleri gibi ufak parçalarla bazen tek ve ekseriya çift olarak dokunur. Metanetçe bunlar Rişvan’dan geri kalmaz, fakat onlar kadar zarif ve gösterişli olmadığından fiyatça onlardan aşağıdır. Bunlara İlbeyli kilimi denilmesi ekseriyet üzere bu nev’i kilimlerin İlbeyli nahiyesinde dokunmasından kaynaklanmaktadır. Mamañih sair bazı köylerde ve kasabalarda dahi o gibi kilimler yapılır ve nakışlarına göre mihrablı, kolanlı ve boncuklu gibi namlar verilir ve çeşitlerine göre ayrılır.*

4. *Muşbekli Kilimler, en ziyade kesret üzere çıktığı mahal Tenüs kasabasıdır. Merkez sancağa bağlı Yıldızeli, Kangal gibi sair bazı kazalarla merkez vilâyete bağlı birçok köylerde dahi kesretle imal olunur. Bu nev’i kilimler onbeş arşından başlayarak altmış yetmiş arşın ebadına kadar dokunur. Nakışları arasında süs için bir takım delikler bırakıldığından dolayı bunlara müşbek denilir. Üretimi bir hayli fazla olan bu Müşbekli kilimler vilâyete bağlı İlbeyli Nahiyesinde, köylerden; Kabasakal, Següdecek, Kürtler Köyü, Eski Köy, Eyli, Sarhuncuk, Keçili, Koyuncu, Köni, Hanlı, Kayadibi, Çonkar vesair birçok İslâm köylerinde dokunmaktadır. Merkez Sancağına bağlı Zara, Kangal ve Yıldızeli gibi sair kazaların kasaba ve köylerinde dahi külliyyetle müşbekli ve İlbeyli usulü yan kilimleri dokunur” (S. Salnâmesi, 1321:180, S. Salnâmesi, 1325:191-192).*

Sivas ilçelerinde kadınların imal ettiği kilim ve el çantası dokumacılığı önemliydi. Burada yaşayan Hristiyan işçiler İran ve Horasan kilimlerini taklit etme girişimlerinde bulundular ve başarılı oldular. Zara’nın merkezine bağlı Koçgiri’de üstün kalite kilim imal ediliyordu. Bu imalattan yıllık ortalama 185.000 frank gelir elde edilmekteydi (Cuinet, 1892:650, 651, 693).

XX. yüzyıl Başlarında Kilim İmalatı Geliri verileri Tablo 4’teki gibiydi.

Tablo 4. XX. Yüzyıl Başlarında Sivas'ta Kilim İmalatı Geliri

1900	2.0 (1.1, İhraç), Milyon Kuruş
1900	2.6 Milyon Kuruş
1900	3.6 Milyon Kuruş
1901	2.9 Milyon Kuruş
1902	2.7 Milyon Kuruş
1906	2.9 Milyon Kuruş

Kaynak: Quataert, 2002:140.

Sivas bölgesinden eskiden beri askerın ihtiyaçı da karşılanmaktaydı. Bu durum bölgeye önemli miktarda gelir getirmekteydi. 1906 yılında yaklaşık 10.000 kilim tezgâhı işlemekteydi. Bu tezgâhlardan elde edilen kilimlerden 2,7 milyon kuruş gelir elde edilmiştir. (Quataert, 2002:141). 1910 yılında Anadolu'da 50.000 işçi dokuma sektöründe istihdam ediyordu. (Quataert, 2002:159). Bu rakamın önemli bir kısmını Sivas bölgesi oluşturmuyordu.

Sivas halı ve kilimleri, desenleri, motifleri, dokuma tarzı ve bilhassa kalitesiyle gerek yurt içinde gerekse yurt dışında haklı bir şöhrete ulaşmış ve önemli ihraç ürünleri arasına girmişti. Bu sayede XIX. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin ve ülkenin ekonomisine ciddi miktarda katkı sağladığı gibi önemli bir istihdam alanını da oluşturmuştu.

II. SİVAS'TA DOKUMACILIK İMALATI

A. ÇORAPÇILIK

Sivas'ta dokuma imalatında çorapçılık da mahir düzeye yükselmiştir (A. Saib, 1304:212). Sivas'ta sert karasal iklim tipi etkileri görüldüğünden dolayı insanların ihtiyaçları da buna göre şekillenmiştir.

Yörede yünün bol üretilmesi ve kışın uzun ve şiddetli geçmesi çok miktarda çorap üretiminin önemli sebepleri arasındadır. Gerek Alman seyyah A.D. Mordtmann gerekse Cuinet seyahatnamelerinde Sivas çorapçılığının iç tüketimi karşıladığı gibi büyük bir kısmının dış satıma yöneldiğini zikretmektedirler. Yıllık 500.000 çift çorabın dış satımından 340.000 frank gelir elde edildiği Cuinet'in seyahatnamesinde belirtilmiştir (Cuinet, 1892:650). Alman seyyah Mordtmann ise "İstanbul'a mal götüren nakliyeciler Sivas çorabından başka çorap giymezler" demektedir (Mahiroğulları, 2003:66).

Sivas Salnâmelerinde "Sivas'ın mamulâtı sanâyesinin başında nefis âla çorapların dokunduğu" kaydedilmiştir (S. Salnâmesi, 1288:114; S. Salnâmesi, 1301:174; S. Salnâmesi, 1302:441; S. Salnâmesi, 1304:143). 1325 tarihli (1909) Sivas Salnâmesinde; "Sivas'ta çorapçılık çok eskiden beri devam etmektedir. Sadece Sivas'ta senede 600.000 çift çorap yapıldığı tahmin edilmektedir." denilmektedir. (S. Salnâmesi, 1325:191). Bu çorapların yılda yaklaşık 500.000 çifti ihraç edilmekteydi (Sakaoğlu, 2007:11). Sivas çorapları kadar Gürün çoraplarının imalatı da gelişmiştir (Özen, 2008:161; Yalçın, 1969:34-35). Gürün çorapları evlerde koyun yapağından elde edilen yün ipliğinden dokunmaktaydı.

Sivas önemli derecede yapağı üretimi vardı. Bu üretim aynı zamanda dokuma imalatının gelişmesinde katkı sağladı. Sivas'daki dokuma imalatı başta

bölgenin ihtiyacını karşılamaşının yanında ordunun çorap, eldiven ve kilim ve sair ihtiyaçlarını da karşılamaktaydı (BOA., A.MKT.MHM. 69-2).

Sivas'ta sanayi fabrikaların bazıları el yapımı olan kilim ve çorap yapımına engel olmamıştır. Sivas'ta kilim ve çorap imalatı oldukça iyi bir düzeydeydi. Konölu çorap (patik çorap) çiftten az olmamakla Diyarbakır, Musul, Halep ve Harput'a ihraç edilmiştir. Çorapların çifti 4 kuruştan ortalama yıllık 340.000 frank tutmaktaydı (Cuinet, 1892:650-651).

Avrupa'da sanayi üretimindeki hızlı artış yün iplikten el yapımı çorap imalatının azalmasına sebep olmuştur. İthal ipliklerle dokunan çorapların kalitesi de düşmeye başlamıştır. 1905'ten itibaren İtalya'dan ithal edilen ve genellikle köylülerin kullandığı pamuk ipliğinin çürük olması, özellikle Sivas vilayeti tarafından ithalatının yasaklanmasına teşebbüs edilmesine sebep olmuştur (BOA., DH.MKT. 1026-70). Lakin ithal ipliğin önüne geçilemedi. Gün geçtikçe Gürün çoraplarının pazar değeri düştü. Bu durum 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra çorap imalatı Gürün'de yok denecek seviyeye gerilemiştir.

B. İPEKÇİLİK

Salnâmede mensucat-ı harirriye (yani ipek) ve kutniye (ipek pamuk karışımı) dokumacılığını vilâyetin Amasya sancağında yapıldığından bahsetmektedir. Hatta Amasya kozacılığının ve ipek dokumalarının Diyarbakır ve Halep dokumalarıyla rekabet edebilecek seviyeye yükseldiğinden bahsedilmektedir. XX. yüzyılın başlarında "İpek Mensucat Fabrikası" adıyla Sivas'ta bir işletme açılmış; ancak koza yetiştirmekte karşılaşılan güçlük nedeniyle kısa bir süre sonra kapanmak durumunda kalmıştır (S. Salnâmesi, 1325:193; Mahiroğulları, 2003:67).

XIX. yüzyılın başlarından itibaren İpekçilik Amasya'da önemli bir geçim kaynağı haline gelmişti. İpekçilikle ilgili olarak Salnâmede "*Amasya'da mahsulat-ı sanayeden ipek ve iplikten âlâ çamaşır ve yatak bağı ve Diyarbakır çarşafına benzer iplikten çarşaf ve İstanbul usulü yemeni imal olunur*" denilmektedir (S. Salnâmesi, 1288:117; S. Salnâmesi, 1292:140; S. Salnâmesi, 1301:190).

XIX. yüzyıl başlarında Amasya'da üretilen ipeğin her sene İstanbul'a belli bir miktarı gönderilmektedir. Nitekim pek çok Avrupalı seyyah da seyahatnamelerinde bu dönem Amasya'daki ipekçilik faaliyetlerini uzun uzun anlatmışlardır. Bunlardan biri de 1829 yılında Amasya'yı ziyaret eden Fransız Victor Fontanier'dir. Ona göre; "*İpekçilik Amasya'da gelişmiş, zengin bir üretim koludur. Ben yıllık ipek üretiminin ortalama tutarını 2.000.000 (iki milyon) kuruş olarak hesapladım. Beyazlığı ve kalitesi imparatorlukta Bursa ve Geylan ipek ipliğinden sonra en çok tercih edilen, dokumacılıkta kullanılan ipek iplikleridir. Ülke içinde ipekli dokuma merkezleri, ipek ipliği ihtiyaçlarını Amasya'dan temin ederler. Her yıl ipek ipliğinin elde edildiği dönemde yukarıda adı geçen şehirlerden gelen tüccarlar, Amasya'daki tanıdık tüccarların iş yerlerine gelirler. Cuma günleri şehirde kurulan pazarda çevre köylerdeki ipek üreticileri ellerinde ipek denkleri ile hemşerileri tanıdık tüccarların işyerlerine akın ederler. Hepsinin ipekleri özenle tartılır. Kalitelerine göre bir yere kaydedilir. Üreticilerle tüccarlar arasında birbirlerine içten samimi bir güven vardı. Tartı ve para konusunda hiçbir*

tartışma çıkmazdı. Kervansaray içinde köylüler tek bir tüccara güven duyarlar. Onun dükkânı arı kovarı gibi işler. Tüm bu hareketlilik, gürültü sabahın erken saatlerinden Cuma namazı vaktine kadar sürer. İpek üreticileri öğleden sonra evlerine dönerler. Suriye'den gelen tüccarlar, Amasyalı tüccarlardan seçerek aldıkları ipek balyalarını katırlara yükleyerek memleketlerine götürürler.” (Fontanier, 1829:209-245; Kıvrım ve Elmacı, 2011:72)

Seyyahların bu ifadelerini Şer'îye sicillerindeki kayıtlar da doğrulamaktadır (AŞS 68-160/3 Akt. Kıvrım ve Elmacı, 2011:721). Aynı şekilde, 1838-1863 arasında konu alan bir çalışmada Amasya'da 2258 dönüm dut bağının olduğundan bahsedilmektedir. Bu bağların toplam geliri 353.403 kuruş idi.

Amasya ipeğinin kalitesi ve bolluğu ve üretimdeki artış Avrupa'nın dikkatini çekmiştir. 1840'da, Amasya'ya İsviçre ticaret temsilciliği açılır. Avrupalı ticari temsilciler, üretimin daha fazla ve kaliteli olması için çalışmalar başlatmışlardır. Avrupa pazarlarının ipek talebinin buradan karşılanabileceğini gözlemlemişlerdir. (Çağlayan, 2007:315; Kıvrım ve Elmacı, 2011:721-722).

C. BEZ, PİKE VE ŞAL DOKUMACILIĞI

Sivas'ta dokuma sektörü önemli bir yere sahipti. Şehirde pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşların giyim-kuşam ve döşemelik olarak kullanımı oldukça yaygındı. Yine Sivas şehri Selçuklulardan itibaren yünlü ve pamuklu dokumaların yapıldığı önemli bir merkezdi. II. Mahmut döneminde, Sivas'ta pamuk işleriyle uğraşan 80 penbeci dükkânı, 52 bezzaz, 6 basmacı, 99 terzi, 8 çıkırıkçı, 5 boyahane ve 46 çorapçı-lüleci dükkânı mevcuttu. Dokumacılar, mal üretimi yapan esnafın %28'ini oluşturmaktaydı. Şehir nüfusunun ihtiyacı olan, giyim-kuşam, mefruşat, yatak ve yorgan takımları Sivas'ta üretilen mallarla karşılanmaya çalışılırken, aynı dükkânlarda yabancı mamullerin de satıldığı müşahede olunmaktadır. Bilhassa lüks ve pahalı dokuma, Sivas dışından getirilmekteydi. Yerli dokuma çeşitleri çit (basma), bez, astar, destar, yogan ve yatak yüzleri ve yünlü dokumalar da yapılmaktaydı. Ancak üretim araçları basit el tezgâhlarından ibaretti. Bu sebeple üretim oldukça yavaş ve az olmaktadır (Demirel, 2006:113-114).

XIX. yüzyıl başlarında Sivas'a gelen Fransız seyyah Adrien Dupré seyahatnamesinde “*Sivas'ta astarlık bez dokunur ve boyaması yapılır. Başka çeşit boyalı bezler de dokunur*” demektedir. Bu yüzyılın ortalarına doğru Sivas'ta tutulan esnaf “tereke”lerinde de bu şehirde dokumacılık sektörünün önemli bir yeri olduğundan bahsedilmektedir: Adana'dan getirilen pamuk, kassar taifesi tarafından atırılmakta, tireci ve çıkırıkçı esnafınca iplik haline getirilmekte, boyacı esnafınca boyanmaktadır (Demirel, 1998:93; Mahiroğulları, 2003:66-67).

1880 yılı “Sivas Vilayeti Layihası” Sivas valisi İsmail Hakkı Paşa tarafından II. Abdülhamid'in iradesi üzerine sancak ve kazalar tarafından hazırlanmıştır.

Sivas'ın ihtiyacını anlatan raporun 2. Maddesinde dokuma sektörünün geliştirilmesi için bir öneri getirilmektedir. Şöyle ki:

“2. Madde: Vilâyetimizde yün ve pamuk bol miktarda bulunmaktadır. Yünden yapılan şayak, aba ve ipekten yapılan bez, tire ve saire dokumalar imal ettirilerek mahalli ihtiyaçlar kolayca temin edilecektir. Arzu edilen sanayi

ürünlerini üretmek amacıyla ustalar getirilerek tezgâhlar açılmalıdır. Bu vesile ile birçok fakir ve çaresiz insanlara iş bulunacak ve hepimizin idealinde olan maddî ve manevî ilerleme sağlanacaktır. Aşırı ücret vererek elde ip ve iplik eğirtmek hem tezgâhlara yeterli gelmeyecek hem de üretilecek ürünler Avrupa mallarından daha da pahalı olacaktır. Bu nedenle tezgâhlarda dokunacak ürünler ücret açısından daha ucuz olmak ve herkesin ilgisini çekecek derecede bulunmalıdır. Sonra da bir makinenin günde ne kadar ince iplik ve ip eğireceği, bu makinenin nakliye ücretiyle birlikte kaç kuruşa alınabileceğinin ve bu makineleri kullanmak üzere bir makinistin yıllık olarak ne kadar ücretle gelebileceğinin araştırılmasını istirham ederiz” (BOA., Y.PRK.UM. 3/51; Şahin, 2007:292; Kuzucu, 2007:338).

Bu layihaların ve raporların etkili olduğu anlaşılıyor. Nitekim 1880’den sonra Osmanlı Devleti’nde özel teşebbüse ait endüstriyel alanda kurulan işletme sayılarında gözle görülebilir bir artış kaydedilmiştir. 1880-1915 yılları arasında tekstil alanında toplam 45 adet müessese kurulmuştur (İssawi, 1980:277).

Diğer dokuma bölgelerinde olduğu gibi bu şehirde dokumanın ana maddelerinden biri olan ip imalatı evlerde kirmen denilen küçük el aletleri kullanılarak elde edilmekteydi (İnalçık ve Quataert, 1994:907). Bu durum bölgedeki ip ihtiyacını karşılamakta eksik kaldığı için fabrikasyon ip üretimine geçilmesi için bir dizi teşebbüsler yapılmıştır.

4 Mayıs 1897 tarihinde Sivas civarında Kemer isimli bölgede İbrahim Niyazi Beğ Efendi tarafından elli yıl imtiyaza sahip bir iplik, gaytan, akmeşe ve kumaş fabrikası kurulması gündeme gelmiştir. Bu bölgede böyle bir fabrikanın kurulmasının bölgenin kaynakların değerlendirilmesinde önemli bir boşluğu dolduracağı vurgulanmıştır. Fabrika makine, alet ve edevatının Avrupa’dan getirilmesi için her türlü imkânın sağlanacağı vurgulanmıştır. Bunun yanında fabrika kurulmasından sonra 15 yıl vergiden muaf olacaktır. Devlet fabrikanın kurulması için her türlü desteği göstermeye çalışmıştır (BOA., Ş.D. 1206-25). Bu minvalde inşa edilecek fabrika için getirilecek alet ve edevatın gümrük resminden muaf tutulması da kararlaştırıldı (BOA., BEO. 817-61201). Dokuma alanında bu faaliyetin ortaya çıkması aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin sanayileşme çabası içine girdiğinin de bir tezahürü olarak görülebilir.

Sivas’ta bölgenin kaynaklarının kullanılması maksadıyla buhar veya su ile çalışan bir iplik fabrikası kurulması düşünülmüştü. Kurulacak bu fabrika sayesinde özellikle önemli bir boşluğun doldurulacağı düşünülmüştü: “...fabrika imalatında tiftiğin istimal edileceği cihetle Ankara vilayetinin en mühim mahsulâtı olan tiftiğin revaç ve itibarı tezayid eyleyeceğinden müddet-i imtiyaziyenin elli seneye tenzili suretiyle isaf-ı istida münasip olacağı...” Böylece Ankara keçisinden elde edilen tiftiğin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. İplik imalatının bölge ekonomisine birçok alanda katkı sağlanması tasarlanmıştır (BOA., Ş.D. 1206-25). Bölgede dokuma alanında kaliteli kilim ve seccadeler (BOA., Y.PRK.UM. 26-32) başta olmak üzere birçok çeşit dokuma imalatı yapılmaktaydı. İşte bu imalatın daha kârlı yapılması için bölgede bir fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştı.

Ancak 1913 ile 1915 yıllarında Osmanlı Devleti'nin sanayi kayıtlarında Sivas'ta kurulması düşünülen bu iplik fabrikasının faaliyette olduğuna dair bir kayıt yoktur (Ökçün, 1997:127-165).

Kazalar içinde Gürün, dokuma endüstrisinin en gelişmiş olduğu yöredir. Gürün'de şal imalatı önemli bir yerdedi. İngiltere'den getirilen yün ve pamuk iplikle bu kazadaki 500 kadar tezgâhta pike, şal ve pantolonluk kumaş dokunuyor ve bu kumaşlar Sivas merkezde ve diğer vilayetlerde pazarlanıyordu (Cuinet, 1892:693). 1288 Salnâmesinde; "*Gürün kazasında mahsulât-ı sanaiyyeden düz ve çiçekli şallar dokunur*" (S. Salnâmesi, 1288:116)denilmektedir. 1301 Salnâmesinde ise "*Bu kazada 500 kadar dokuma tezgâhında Acem şalina benzer yünden şal ve âlâ pantolonluk, sakoluk, hırkalık ve her nevi elbiselik ve mefruşata elverişli emtia ve yorgan yüzü nesc ve imal olunur. Bunların nefaset ve sağlamlığı ve fiyatının uygun olmasından dolayı bu mallara rağbet edilir ve dâhil ve hariç vilayetlere satılır*" denilmektedir (S. Salnâmesi, 1301:184).

1325 Salnâmesinde ise şöyle nakledilmektedir: "*...Diğer mensucat-ı sufiye, bunlar meyanında en mühimi merkez sancağına tabi Gürün kasabasında imal olunan emtiadır. Ezcümle Kazmir ve Fason taklidi olan kumaşlar yazlık elbiseye cidden elverişlidir. Oda döşemeliklerinde gerek zarafet ve gerek metanetçe pek mükemmeldir. Şalların nakışlarında ve renklerinde İran ve Hendek benzeri dünyaca meşhur şallarını suret-i maharetkarane de taklid edilmekte olduğundan letafetlerine doyulmaz. Hele sağlamlıkları Avrupa yünlü kumaşlarına nispet kabul etmeyecek bir derecededir*(S. Salnâmesi, 1325:192).

Şal dokumacılığı Anadolu'nun birçok şehrinde imalatı yapılmış olsa da özellikle Gürün şalların ünü ve şöhreti ülke dışına taşmıştır (Özbel, 1945:35; 1947:10). Bu şallarının ihracatı Samsun'dan Avrupa ülkelerine yapılmaktaydı (M.Şükri, 1912-1913:30). XX. yüzyılın başında şal ihracatı sadece dış piyasalara ihraç edilmiyor aynı zamanda önemli iç pazarlardan Diyarbakır (İnalçık ve Quataert, 1994:922) ve Acem bölgesine de ihraç ediliyordu. Şal imalatı Sivas ve ülke için önemli bir ihraç ürünüydü. Bu ürünün piyasaya sürülmesi için ülkenin birçok yerinde tüccar tarafından bürolar açıldı. Ermeni K. Çinnozyan Alaca Gürün Şalı ve Sair Yerli Malları toptan ticarethanesini İzmir'de Osmanzade Han'ında kurmuştur (Tuğlacı, 2004:316). Gürün'deki ustalar Anadolu'da yeni açılan dokuma fabrikalarına usta olarak da istihdam edilmiştir. Buna örnek olarak, 1895 yılında Gürünlü Hamporsam'ın Ankara'da açılan dokuma fabrikasında dokumacı olarak istihdamı istenmiştir (BOA., DH.MKT. 429-110). Birinci Dünya savaşı öncesi, Gürün'de mensucatin genelde Ermeni ahali tarafından imal edildiği ve bu alanda Ermeni üreticilerin önemli bir bilgi birikimine sahip olduğu tahmin ediliyor (BOA., DH.MKT. 2834-60). Gürün kazasında 1900 yılında 3.500 adet dokuma tezgâhı mevcuttu (Baskıcı, 2005:174). Bu kazada üretilen ürünler Amerika'ya kadar ihraç edilmiştir. (United States Congressional Serial Set, 1907:82-83).

Gürün şalı başta Gürün Belediyesi, Sivas ve memleket için önemli ihraç sanayi mamullerinden biri olması hasebiyle, adı gecen mamulün üretim standartlarını korumak için 1914'te girişimlerde bulunulmuş fakat serbest

sanayicinin zor duruma düşmesi endişesiyle ham ve adi boya kullanan imalathanelere herhangi bir işlem yapılamamıştır (BOA., DH.İD. 108-32).

Gürün şalının üretiminde suni ve sentetik kalitesi düşük boyaların kullanılmaya başlanması da Gürün şalının ününe ve piyasa değerine gölge düşürmeye başlamıştır. 1920’li yıllarda özellikle gümrük tarifeleri yüzünden Gürün şalının dış piyasalarda rekabet edemez bir duruma düşmesiyle Gürün şalı imalatı tedricen düşmüştür (İmer, 2005:261–277). Bu uygulamalar diğer yerli dokuma sektörlerini de olumsuz olarak etkilemiştir (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1926:20). Gürün şalı imal edenlerin sayısı 1950’li yıllardan sonra birkaç köy dışında sona ermiştir (Yağan, 1978:66).

Gürün’de şal dışında, elbiselik, mefruşat, şayak ve iplik de imal ediliyordu (A. Saib, 1304:212). 1325 Salnâmesine göre “Köylülerin kendi gayretleriyle dokudukları şayaklar vilâyetin hemen her yerinde eskiden beri imal edilmektedir. Yalnız bunlar pek kaba olmakla beraber o nispette dayanıklı olmasından dolayı, köylüler hariçten gelenlerin tesirine kapılmayıp yabancı malların köylerde yayılmalarına inkân vermeyerek yerli ürünleri tercih etmeleri hususu övünerek anlatılacak davranışlarıdır. Ancak Çerkezlerin metanet ve mukavemetçe, bu şayaklara muadil ve zarafetçe dahi cidden mükemmel olup kendi elbise-i kavmiyelerinin amaline mahsus olmak üzere vücuda getirdikleri o nazik şayaklar bilhassa zikredilmeye şayandır. Çerkezler buldukları her yerde bu nev’i şayakları yaparlar, fakat Aziziye yünlerinin nefaseti cihetiyle orada imal olunan şayaklar o kadar güzeldir ki, emsali yalnız Kafkasya’da bulunabilir. Bu şayakların beyaz renklilerinin fanila yapımında bazen kullanıldığı da görülüyor (S. Salnâmesi, 1325:192-193) (Şayak: Kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş) Amasya ve Merzifon’da Avrupa’dan getirilen ipliklerle dokuma yapılıyordu. Buna ait Amasya’da 3.000 ve Merzifon’da 2.500 tezgâh vardı. Tokat Sancağı’nın en önemli üretimlerinden biri kumaş ve yazma üzerine basma ve boyama işi idi. Bununla ilgili olarak Tokat’ta yedi fabrikada yüzlerce işçi çalışıyordu. Şark-î Karahisar’da da dokumacılık yapıldığı gibi çevrede çok satılan ve yöreye has “Manosa” adı verilen bir tür kumaş dokunmaktadır (Cuinet, 1892:664).

1301 Salnâmesinde Amasya Sancağının Merzifon kazasında 150 kadar dokuma tezgâhı işletiliyor ve özellikle beyaz bezler dokunup her tarafa satılıyordu (S. Salnâmesi 1301:193). Bundan başka Tokat Sancağında ipekli ve ipeksiz çok güzel kıvratma adı verilen çamaşırlık ve çarşaflık mensucat çok eskiden beri şöhet kazanmıştı. Amasya, Merzifon, Gümüşhacıköy ve Sivas’ta hamam takımları ve sair her çeşit havlu, ihram ve çarşaf ile Manosa denilen bezler çok miktarda dokunmaktaydı ve bunlardan bilhassa Merzifon ve Gümüşhacıköy’dekilerin Bursa’dakilerine denk olduğu iddia edilmektedir (S. Salnâmesi, 1325:193).

1288 Salnâmesine göre “Sivas’ta açılan ıslahhanede çeşitli sanat erbabı yetişiyordu. Burada Kirman şalına benzer güzel şallar ile ayrıca Asakir-i Nizamiye ve Zabitiye’nin kullanımı için al ve mavi renkli düz Tosya şalı imal olunmaktadır.” (S.Salnâmesi,1288:114)2 Ağustos 1903 yılında, Sivas Hamidiye Sanat ve Ziraat Sergisi’nin açıldığı, (BOA., Y.PRK.UM. 66-75) Sivas Hamidiye Sanat ve Ziraat

Sergisi'nde teşhir edilen mamuller içinde, bu mallarının genel karakterinin tarım ve geleneksel el sanatları ağırlıklı olduğu görülmektedir. Sergideki ürünler mahsulat-ı dibagiye (dokuma) gibi mallardan ibaretti.” (S. Salnâmesi, 1325:239).

XIX. yüzyılın sonlarında Sivas'ta Hamidiye Sanayi Mektebi faaliyete geçti. (Kodaman, 1980:291). Bu mektepte terzilik ve dikiş eğitimi ve öğretimi verilmiştir. 1906 yılından sonra bu bölüm aynı zamanda Sivas merkezde görev alan devlet memurlarının elbiselerinin yapımını da üstlenmiştir (BOA., DH.TMIK.S. 62-44).

Bazı yerlerde şayak, çorap, elbiselik kumaşlar, kuşaklar, perdelik ve döşemelikler yapılırdı. Bu dokumaların yanında geleneksel çul dokuma sanatları bir hayli ilerlemiş ve bunlar rağbet görmekteydi. Sivas'ta imal edilen iplik, kilim ve halı diğer il ve ilçelere gönderilirdi (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1975:184).

Milli mücadele yıllarında Sivas sanayi noktasında geleneksel dokumacılık alanında yine hatırı sayılır bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde Sivas'ta ev içi imalathane yani tezgâhlarda bir hayli işler yapılırdı. Bazı yerlerde şayak, çorap, elbiselik kumaşlar, kuşaklar, perdelik ve döşemelikler yapılırdı. Bu dokumaların yanında geleneksel çul dokuma sanatları bir hayli ilerlemiş ve bunlar rağbet görmekteydi. Sivas'ta imal edilen iplik, kilim ve halı diğer il ve ilçelerdeki asker ve halka gönderilirdi.

III. SANAYİ DEVRİMİNİN SİVAS DOKUMA SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ne var ki XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Sivas ekonomisinde önemli bir yer tutan dokumacılık sektörü, sanayi devrimi sonrasında buharlı makinenin dokuma sanayiinde kullanılmasıyla ucuza elde edilen pamuklu ve yünlü ürünlerin Anadolu şehirlerinde çok ucuza satılması sonucunda bu şehirde giderek küçülmeye başlamıştır. Nitekim Sivas'ta XIX. yüzyılın ortalarına doğru faaliyet gösteren 80 penbeci dükkânının sayısı bir süre sonra 28'e gerilemiştir (Demirel, 1998:93).

Özellikle dokuma sektöründe çırpır makinesi ve el eğirme yerine ip eğirme makinelerinin kullanılmasıyla bölgede bu ekonomik faaliyet gelişme kaydetmiştir (Quataert, 1992:18). Bu havalide 10 halı cinsi dokunmaktaydı. (Baskıcı, 2005:200). 1890 yılında halı dokumanın dışında diğer dokumalarda yapılmaktaydı: Sivaslı kadınlar yerli iplik ve İngiliz iplikleriyle giyim imalatı yapmaktaydı. Bu sektörde yaklaşık 10.000 tezgâh işlemekteydi (Quataert, 1993:89).

Trablusgarp ve Balkan savaşları, akabinde Birinci Dünya Savaşı sebebiyle limanların ticarete kapanması dokuma imalatını olumsuz etkiledi (Dirik, 1938:50). Böylece dokuma merkezlerindeki imalatçıların imalatı düşmüştür. Bu durumdan Sivas bölgesi de etkilenmiş ihraç dokumalarının miktarı düşmüştür.

Düşük ücretlerin yanında fabrika imalatına geçilmesi, kadın işçilerin işlerini kaybetme korkusunu yaşamasına sebep olmuştur. 25 Haziran 1908'de Sivas merkezde 50 Türk dokuma imalatçısı kadın harekete geçerek Belediye başkanın evini taşıyarak tepkilerini göstermişlerdir (Çakır, 1994:263).

Avrupa'da sanayi üretiminin hızlanmaya başlamasıyla doğal el yapımı yün çorap imalatı düşmeye başladı. Aynı zamanda ithal ipliklerle dokunan çorapların kalitesi de düşmeye başlamıştır. 1905 yılından itibaren İtalya'dan ithal edilen ve genellikle köylülerin çorap imalinde kullandığı pamuk ipliğinin çürük olması sebebiyle, özellikle Sivas vilayeti tarafından ithalatının yasaklanmasına dair teşebbüslerde bulunuldu (BOA., DH.MKT. 1026-70). Lakin ithal ipliğin önüne geçilemedi. Gün geçtikçe Gürün çoraplarının pazar değeri düştü. Bu durum 1950'li yıllarına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra çorap imalatı Gürün'de yok denecek seviyeye gerilemiştir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru yerli tiftik üretimi de azalmaya başladı. Ankara tiftik keçisi üretiminin Anadolu dışında özellikle Güney Afrika'da artması ile İngiltere bu pazara yönelmeye başladı. Böylece Anadolu'da şal üretiminin hammaddeyi iç piyasa yerine dış piyasalardan ince yün iplikler tedarik edilerek karşılandı (Sakaoğlu, 2007:12). Bu durumda hammadde fiyatlarının yükselmesiyle imalat masrafları da artmıştır. Bununla birlikte batı piyasalarında seri ve makineli üretime geçilmesiyle Gürün şalının geleneksel imalat şeklindeki üretimi iç ve dış piyasada rekabet edememiştir (Baykara, 1969:67-69). Gürün şalının üretiminde suni ve sentetik kalitesi düşük boyaların kullanılmaya başlanması da Gürün şalının ününe ve piyasa değerine gölge düşürmeye başlamıştır. 1920'li yıllarda özellikle gümrük tarifeleri Gürün şalının dış piyasalarda rekabet edemez bir duruma düşürmesiyle Gürün şalı imalatı tedricen düşmüştür (İmer, 2005:261-277). Bu uygulamalar diğer yerli dokuma sektörlerini de olumsuz olarak etkilemiştir (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1926:20). Gürün şalı imal eden sayısı 1950'li yıllardan sonra birkaç köy dışında sona ermiştir (Yağan, 1978:66).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sivas dokumaları XX. yüzyılın başında da iç ve dış piyasalarda aranan dokuma imalatı arasında oldu. "25 Mayıs 1914 tarihinde, Sivas'ta mamulât mensucat ve mahsulat-ı dâhiliyenin temin-i revacı için küşadı tasavvur olunan sergide şayan-ı taltif ve teşvik görülenlere yalnız mükâfat-ı nakdiye vs. itasıyla iktifa olunarak madalya itasından sarf-ı nazar olunması muvafık görüldüğü" (BOA., DH.İD. 108-26). Sivas valiliği tarafından bu sergi de Sivas vilayeti içinde üretilen ürünler arasında bir yarışma yapılması kararlaştırılmıştır. Bu sergiye birinci şubeden mensucat (dokuma) alanından; halı, kilim, perde, sicim, aba, şayak, keçe, çorap, şal, çarşaf, yoluk, dokuma kumaşları, hamam takımları, yer dokumaları, döşemelik kumaşlar, bezler, basmalar, mendiller, el işleri, her nevi iplik işleri sergide teşhir edilmiştir (BOA., DH.İD. 108-26). Bu bilgiden hareket ederek Sivas'ta Birinci Dünya Savaşı öncesi dokuma alanında imal edilen ürün yelpazesinin geniş olduğu ve bu alanda önemli bir imalat merkezi olduğu bilgisine ulaşılabilir (United States Department of Commerce Bureau of Foreignnad Domestic Commerce Reports, 1928:209). Özellikle halı ve şal dokumacılığı çok gelişmiştir. Sivas, XIX. yüzyılın sonunda ülkenin en önemli halı imalat merkezi

olarak bilinmekteydi. Birinci Dünya Savaşı döneminde ise savaş koşullarından dolayı dokuma imalatı büyük oranda düşmüştür.

Ulusal ve uluslararası sergilerde Sivas dokumaları teşhir edildi. Özellikle Sivas Sanat Okulu'nda imal edilen halı ve kilim dokumaları 1915'te İzmir Enternasyonal Fuarında görücüye çıkartıldı (Dirik, 1938:93). Sivas halıları, sadece ülke içinde teşhir edilmekle kalınmayarak ülke dışında da sergilenmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi adına, Sivaslı Altıparmakyan Mıgırdıç Efendi'nin imal ettirdiği halıları sergilemek ve satmak üzere torunu Ohannes Efendi'nin Paris'e gitmesine 1899'da izin verilmişti (BOA., DH.TMIK.M. 78-17). Bu bilgiler Sivas'ta dokuma imalatının hem yurt içi hem yut dışı piyasalarında boy ölçüşebilecek bir durumda olduğuna ulaşılabilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Sivas dokumacılık imalatının iç ve dış piyasaları kaybetmesiyle bu imalat sektöründe önemli derecede düşüş görülmüştür. İmalat düşüşündeki iktisadi kayıp şehir için olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır. Özellikle halı ticaretiyle ve imalatıyla uğraşan gayrimüslimlerin savaş koşullarından dolayı bölgeden göç etmeleriyle bu sektörde durgunluk yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Milli Mücadele başlamasıyla savaş durumunun devam etmesi sektöre büyük darbe vurmuştur. Bu olumsuzluklara karşı her iki savaş sırasında da bölgede faal olan tezgahlardan imal edilen dokumalar, askerinin ve halkın hizmetine sunulmuş savaşı ekonomisine anlamlı katkı sunulmuştur.

Osmanlı döneminde Sivas vilayetinin temel iktisadi faaliyetleri içinde dokuma imalatının çok büyük bir yeri ve önemi vardı. Dokuma imalatı şehirde önemli bir mevkiye gelmiştir. Bu imalat sayesinde şehir hem iç hem de dış piyasalarda varlık göstererek şehrin kültürel ve iktisadi birikimine katkı sağlamıştır. Özellikle imalat alanında kadın istihdamının önemli bir yeri olduğu için şehirde kadının sosyal statüsünde ve karar alma sürecinde önemli gelişme kaydedilmiştir. Dokuma imalatı Sivas ve bölgesi için yüzyıllardır ana imalat unsurlarından biri olmuştur. Şehirde yaşayan farklı unsurlar bir arada dokuma sektöründe faaliyet göstermişlerdir. Özellikle Ermeni tebaasından olan tüccarlar dokuma sektörünün iç ve dış piyasalarda yer bulmasında öncü olmuşlardır.

Yerel kaynakların rasyonel değerlendirilerek bölge insanının üretim sürecine dâhil edilmesinde dokumacılık önemini kaybetmeyen geleneksel üretim faaliyetlerindedir. Bu geleneksel üretim faaliyeti çağdaş üretim olanaklarının da sürece dâhil edilmesiyle hem iktisadi yönden hem de kültürel yönden bölgeye ve ülkeye katma değer sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları:
BOA. DH.TMIK.M. 11-57, BOA. DH.TMIK.S. 62-44, BOA. DH.TMIK.M. 78-17, BOA.
MF.MKT. 445-15, BOA. MF.MKT. 861-61, BOA. DH.MKT. 429-110, BOA.
DH.MKT. 2834-60, BOA. DH.MKT. 1026-70, BOA. A.MKT.MHM. 69-2, BOA.
Y.PRK.UM. 3/51 Sivas Sancağı Layihası, BOA. Y.PRK.UM. 4/1, BOA.

Y.PRK.UM. 26-32, BOA. Y.PRK.UM. 66-75, BOA. Ş.D. 1206-25, BOA. BEO. 817-61201, BOA. Ş.D. 1206-25, BOA. DH.İD. 108-32, BOA. DH.İD. 108-26.

Salnâmeler:

Sivas Salnâmesi. 1288, 1292, 1301, 1302, 1304, 1321, 1325,

Türk Ticaret Salnâmesi. 1340, 1341

ALİ TEVFİK (1318). Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası III, İstanbul.

ALİ SAİB (1304). Coğrafya-i Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniye, İstanbul.

ARSLAN, Sevim (2007). "Sivas Yöresi Mihraplı Halı ve Kilimleri" Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri C. III Sivas 1000 Temel Eser Yay., No: 9.

ASLANAPA, Oktay, DURUL, Yusuf (1973). Selçuklu Halıları, Başlangıcından Onaltıncı Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı, Ak Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi, 2, İstanbul.

AKPINAR, Deniz (2013). Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)'inde Kayseri'nin İdari ve İktisadi Gelişimi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

AYTAÇ, Çetin (1998). El Dokumacılığı, Ankara.

AYATA, Sencer (1987). Kapitalizm ve Küçük Üreticilik Türkiye'de Halı Dokumacılığı, Yurt Yayınları 15, Ankara.

BASKICI, Mehmet Murat (2005). 1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim, Turhan Kitabevi.

BAYKARA, Tuncer (1969). "XIX. yy'da Anadolu'nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne." Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 25.

BİROL, Nurettin (2009). Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901) Ankara.

Birmingham Daily Post, 04 June 1914, "Future of the Industry", s. 5-6.

BULUT, Mustafa (2007). "Sivas'taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları" Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri C.III (s.21-92) Sivas 1000 Temel Eser Yay. No:9.

Commercial Relations of the United States with Foreign Countries, U.S. Government Printing Office, 1903.

CLIFFORD, C. R (1911). Rugs of the Orient, New York, Clifford ve Lawton.

CLARK, Graham, W. A. (1908). Cotton textile trade in Turkish empire, Greece, and Italy, Washington, Gov'tprint. Off.

CUÏNET, Vital (1892). La TurquieD'asie I, Paris.

CUÏNET, Vital (1894). La TurquieD'asie III, Paris.

ÇAĞLAYAN, Tuncer (2007). "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret (1840-1841)" *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu*, Amasya.

ÇAKIR, Serpil (1994). Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları.

DARKOT, Besim (1971). "Sivas" İ.A. X, İstanbul.

DEMİREL, Ömer (2006). "19. yy Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)" Osmanlı Döneminde Sivas Şehri" Makaleler (s.103-121) Sivas 1000 Temel Eser Yay. No:2.

- DEMİREL, Ömer (1989). İkinci Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri, Kültür Bakanlığı. Ankara.
- DEMİREL Ömer (1998). Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı. Sivas Belediyesi Yayını. Sivas.
- DİRİK, Kâzım (1938). Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması, Alâddin Kırıl Basımevi, İstanbul.
- ELDEM, Vedat (1994). Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK yay. Ankara.
- ESEN, Adem (1999). Sivas Ekonomisi. Sivas Belediyesi Yayını. Sivas.
- FONTANIER, Victor (1829). Voyages En Orient de L'année 1821 a l'année 1829 (Turquied'Asie), Paris.
- GENÇ, Mustafa, KARADAĞ, Recep (2007). "Sivas Halılarında Kullanılan Doğal Boyarmaddeler ve Boyarmadde Analizleri" Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri C.III (s.179-187) Sivas 1000 Temel Eser Yay. No:9.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI (1975). Türk İstiklal Harbi 7. Cilt, Genelkurmay Basım Evi. Ankara.
- GÜZEL, Mehmet Şehmus (1984). "1908 Kadınları" Tarih ve Toplum, C.2, Sayı: 7.
- İNALCIK, Halil, QUATAERT, Donald (1994). An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914, Cambridge University Press.
- İSSAWI, Charles (1980). The Economic History of Turkey 1800-1914, The University of Chicago Press.
- İMER, Zahide (2005). The Historical Relationship between the Shawls of Gürün and Iran, Asian Folklore Studies, Volume 64.
- İSTANBUL TİCARET VE SANAYİ ODASI (1926). Sanayimiz Yün ve Yün İpliği ve Mensucatı Sanayii ve İstikbali, Vatan Matbaası, İstanbul.
- KARADAĞ, Recep (2007). "Osmanlı Döneminde Sivas Halılarında Kullanılan Boyarmaddeler" Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri C. III Sivas 1000 Temel Eser Yay. No:9.
- KARPAT, Kemal H. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. Çev. Bahar Tırnakçı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KIVRIM. İsmail, ELMACI, Süleyman (2011). "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik" Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall, TURKEY, s. 715-728.
- KODAMAN, Bayram (1980). "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri", 1. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (1071-1920), Ankara.
- KUZUCU, Kemalettin (2007). "Osmanlı Modernleşme Sürecinde İki Sivas Valisinin Raporlarının Karşılaştırılması ve Vilâyetin Kentsel Dönüşümüne Etkileri" Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri C.I, (s.335-351) Sivas 1000 Temel Eser Yay. No:9.
- MAHİROĞULLARI, Adnan (2003). "XIX. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşına Kadar Sivas'ın Sosyo Ekonomik Yapısı", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, S. 27 (s.49-73) İstanbul.

- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1997). Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Sermaye Piyasa Kurulu, Yayın No: 101, Ankara.
- ÖZBEL, Kenan (1947). Gürün Şalları, Klavuz Kitapları X, Ankara.
- ÖZBEL, Kenan (1945). El Sanatları I, CHP Bürosu.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1982). Büyük Türkiye Tarihi C.11 Ötüken Yay., İstanbul.
- ÖZEN, Kutlu (2008). Sivas Yöresi Geleneksel El Sanatları, Kitapevi Yay. İstanbul.
- ÖZEN, Kutlu (1984). Sivas Tipi Sivas Halıcılığı”, I. Milletlerarası Türk Halı Kongresi, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. II. MEB yay. İstanbul.
- QUATAERT, Donald (1999). Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İstanbul.
- QUATAERT Donald (2002). Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution, Cambridge Üniversite.
- QUATAERT, Donald (1992). Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire, 1800-1914, Isis Press.
- QUATAERT, Donald (1993). Workers, Peasants, and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914, Isis Press.
- RASONY, Lydia (1971). “Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei”, Türk Kültürü, Mayıs S.103.
- SAKAOĞLU, Necdet (2007). 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası, 1907-1908, Deniz Bank Finansal Hizmetler Grubu.
- SÜMER, Faruk (1984). “Anadolu’da Türk Halıcılığı’na Dair En Eski Tarihi Kayıtlar”, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Halıları Özel Sayısı, S. 32.
- ŞAHİN, Salih (2007). “Sultan II. Abdülhamid’in İradesiyle Hazırlanan Sivas Raporu” Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri C.I (s.289-312) Sivas 1000 Temel Eser Yay. No:9.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1894). Kâmusu’l-Âlâm IV, İstanbul.
- TUĞLACI, Pars (2004). Tarih Boyunca Batı Ermenileri, C.3. Pars Yay. İstanbul.
- TANİN, 14 Temmuz 1911, “Tatil-i Eşgal”, s. 4.
- United States Department of Commerce Bureau of Foreignnad Domestic Commerce Reports Nos. 27-39 Volume 3, 1928, s. 209.
- United States Congressional Serial Set, 5328. Sayı, U.S. Government Printing Office, 1907.
- WYNN, Antony (2008). Three Camelsto Smyrna: Times of Warand Peace in Turkey, Persia, India, Afghanistan & Nepal 1907-1986, The Story of the Oriental Carpet Manufacturers Company.
- YAĞAN, Şahin Yüksel (1978). Türk El Dokumacılığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- YALÇIN, Osman (1969). Vilayetlerimiz Serisi 6. Cilt, Özvürek Yayınevi, İstanbul.
- YETKİN, Şerare (1974). Türk Halı Sanatı, İş Bankası Yay. İstanbul.
- YERASIMOS, Stefanos (1980). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye II, (Çev. Babür Kuzucu) Gözlem Yay. İstanbul.